SCIENCE CONNECTS PEOPLE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF

2026 / No. 1(2)

Contemporary Pedagogical and Philological Research

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING TANQIDIY MAQOLALARI

Hasanboyeva Durdona

Farg‘ona davlat universiteti, filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Mahmudxo‘ja Behbudiyning tanqidiy-publitsistik faoliyati tahlil qilinadi. Adib maqolalarida ilgari surilgan ma’rifatparvarlik g‘oyalari, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarga munosabati, ta’lim-tarbiya, milliy uyg‘onish, matbuot, til o‘rganish va yoshlar kelajagi haqidagi qarashlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, tanqidiy maqolalar, publitsistika, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, ta’lim, matbuot, til, milliy taraqqiyot.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston tarixida murakkab ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar kechayotgan edi. Xalqning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy hayotida ko‘plab muammolar mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish ilg‘or fikrli ziyolilar oldida turgan muhim vazifalardan biri edi. Savodsizlikning keng tarqalganligi, eski ta’lim tizimining zamon talablariga to‘liq javob bermasligi va ilm-fan yutuqlaridan yetarlicha foydalanilmasligi millat taraqqiyotiga to‘sqinlik qilardi.

Ana shunday sharoitda jadidchilik harakati yuzaga kelib, xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish, milliy o‘zlikni anglash va jamiyatni isloh qilish g‘oyalarini ilgari surdi. Bu harakatning yirik namoyandalaridan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy bo‘lib, u adib, publitsist, pedagog, noshir va jamoat arbobi sifatida Turkiston ma’naviy hayotida muhim iz qoldirdi. Tadqiqotlarda uning 180 ga

yaqin publitsistik asari ma’lum ekani, maqolalari esa ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy, adabiy-tanqidiy va diniy mavzularni qamrab olishi qayd etiladi.[1]

Behbudiy uchun tanqid jamiyatni ayblash vositasi emas, balki muammolarni ochib berish, ularning sabablarini anglash va taraqqiyot yo‘llarini ko‘rsatish usuli edi. Shu sababli uning maqolalarida tanqidiy ruh bilan bunyodkorlik g‘oyasi chambarchas bog‘langan.

Mahmudxo‘ja behbudiyning hayoti va ijodiy faoliyati

Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yil 19-yanvarda Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida tug‘ilgan. U dastlabki ta’limni maktab va madrasalarda olgan, keyinchalik mustaqil mutolaa va hayotiy kuzatishlar orqali bilimini kengaytirgan. Safarlari davomida Istanbul, Misr va boshqa hududlardagi maorif, madaniyat hamda ijtimoiy hayot bilan tanishishi uning dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatgan.[2]

Behbudiy Turkistonda yangi usul maktablarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratdi. U ta’lim jarayoniga geografiya, tarix, hisob kabi dunyoviy fanlarni kiritish, darsliklar yaratish va o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish tarafdori bo‘ldi. Uning faoliyati maktab ochish bilangina cheklanmay, kutubxona, nashriyot, gazeta-jurnal va teatrni rivojlantirish ishlarini ham qamrab oldi.

Adib o‘z qarashlarini maqola, risola, darslik, drama va matbuotdagi chiqishlari orqali ommaga yetkazdi. Uning ijodiy faoliyati Turkiston jamiyatini yangilash, xalqning ma’rifiy saviyasini ko‘tarish va milliy o‘zlikni mustahkamlash maqsadiga xizmat qildi.

[1]“Mahmudxo‘ja Behbudiy ilmiy-adabiy merosini o‘rganishning dolzarb masalalari” mavzusidagi davra suhbati materiallari. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2025. – 46–48-betlar.
[2]Jamolova, Dilnoza. “Mahmudxo‘ja Behbudiy” // O‘zbekiston akademiyasi elektron ma’rifiy portali. https://uzbekacademy.uz/oz/article/2026/07/14/mahmudxoja-behbudiy (murojaat sanasi: 16.11.2026).

Behbudiy tanqidiy maqolalarining asosiy yo‘nalishlari

1. Jaholat va savodsizlikka qarshi kurash

Behbudiy maqolalarida eng ko‘p ko‘tarilgan masalalardan biri xalq orasidagi jaholat va savodsizlik edi. U ilmning qadrsizlanishi, odamlarning dunyo yangiliklaridan bexabar qolishi va o‘z kelajagiga befarq munosabatda bo‘lishini millat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida baholagan.

Adib nazarida savodsizlik faqat alohida insonning muammosi emas, balki butun jamiyatning rivojlanishiga ta’sir qiladigan ijtimoiy hodisadir. Bilimli inson o‘z huquq va majburiyatlarini anglaydi, hayotdagi o‘zgarishlarni tushunadi hamda jamiyat rivojiga ongli hissa qo‘sha oladi. Shu bois Behbudiy xalqni kitob o‘qishga, ilm olishga, zamonaviy fanlarni o‘rganishga va dunyoqarashini kengaytirishga chaqirgan.

Uning tanqidiy yondashuvi jaholatni qoralash bilangina cheklanmagan. Behbudiy bu muammoning yechimini ta’lim muassasalarini rivojlantirish, muallimlarni qo‘llab-quvvatlash, darsliklar yaratish va oilada farzand ta’limiga e’tibor berishda ko‘rgan.

2. Ta’lim tizimidagi kamchiliklarni tanqid qilish

Behbudiy eski ta’lim tizimining zamon talablariga javob bermaydigan jihatlarini tanqid qilgan. U maktablarda o‘qitish usullarini takomillashtirish, bolalarga tushunarli metodlardan foydalanish va zamonaviy fanlarni o‘rgatish zarurligini ta’kidlagan. Uning qarashicha, maktab faqat savod chiqarish joyi emas, balki insonning tafakkuri, axloqi va dunyoqarashini shakllantiradigan muhim maskandir.

Behbudiy yangi usul maktablarida o‘qitishning izchil va tushunarli bo‘lishiga, darsliklarning mazmuniga, muallimlarning tayyorgarligiga katta ahamiyat bergan. Uning “Maktablar haqinda” va “Buxoroda usuli jadid” kabi maqolalari ta’lim islohoti masalalariga bag‘ishlangan. Bu maqolalarida u maktablar faoliyatini yangilash, ta’limni

hayot bilan bog‘lash va yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish zarurligini ilgari suradi.[3]

Adibning ta’limga oid qarashlari bugungi pedagogik tamoyillar bilan hamohang: ta’lim o‘quvchida mustaqil fikrlash, izlanish, tahlil qilish va o‘rgangan bilimini amalda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishi lozim.

3. Til o‘rganish va dunyo bilan hamnafas bo‘lish

Mahmudxo‘ja Behbudiy millat taraqqiyoti uchun xorijiy tillarni o‘rganish masalasiga alohida e’tibor bergan. Uning “Ikki emas, to‘rt til lozim” maqolasi “Oyina” jurnalining 1913-yil 20-avgustdagi ilk sonida e’lon qilingan. Maqolada turkiy, forsiy va arabiy tillar bilan bir qatorda rus hamda fransuz tilini bilish zarurligi haqida fikr yuritiladi.[4]

Behbudiy til bilishni shunchaki muloqot vositasi sifatida emas, balki ilm-fan, texnika, madaniyat va xalqaro tajribani o‘zlashtirish imkoniyati sifatida ko‘rgan. U boshqa tillarni o‘rganish orqali dunyodagi taraqqiyot jarayonlaridan xabardor bo‘lish, turli xalqlar bilan aloqa o‘rnatish va millatning imkoniyatlarini kengaytirish mumkinligini anglatgan.

Ushbu qarash bugungi kunda ham dolzarbdir. Globallashuv sharoitida xorijiy tillarni bilish, axborot manbalaridan foydalanish va xalqaro ilmiy-madaniy aloqalarda qatnashish insonning bilim doirasini kengaytiradi.

4. Yoshlar tarbiyasi va kelajak avlod masalasi

Behbudiy yoshlarni millatning kelajakdagi taraqqiyotini belgilovchi asosiy kuch deb bilgan. Shu sababli uning publitsistikasida yoshlarning ta’lim olishi, kasb-hunar egallashi, zamonaviy fanlarni o‘rganishi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashi muhim o‘rin tutadi.

[3]“Mahmudxo‘ja Behbudiy ilmiy-adabiy merosini o‘rganishning dolzarb masalalari” mavzusidagi davra suhbati materiallari. – Toshkent: TDSHU, 2025. – 46-bet.

[4]Mahmudxo‘ja Behbudiy. “Ikki emas, to‘rt til lozim” // Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 398-bet.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

“Yoshlarg‘a murojaat” maqolasida muallif yoshlarni zamonaviy bilimlarni egallashga da’vat etadi. U ortiqcha dabdaba va isrofgarchilikka sarflanadigan mablag‘larni farzandlarning ta’limiga yo‘naltirish fikrini ilgari suradi. Bu qarash orqali Behbudiy oilaning moddiy imkoniyatlarini kelajak avlodning bilim olishi uchun safarbar etish zarurligini ko‘rsatadi.[5]

Adib uchun tarbiya faqat maktab bilan cheklanmaydi. Oila, mahalla, jamoatchilik va matbuot ham yosh avlodning ma’naviy shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. U ota-onalarni farzandlarining kelajagiga befarq bo‘lmaslikka, ularni ilmli va odobli qilib tarbiyalashga chaqirgan.

5. Milliy birlik, huquq va ijtimoiy mas’uliyat

Behbudiy maqolalarida milliy birlik va xalq manfaatlarini himoya qilish g‘oyalari ham yetakchi o‘rin egallaydi. U jamiyatdagi tarqoqlik, o‘zaro kelishmovchilik va shaxsiy manfaatni umumiy manfaatdan ustun qo‘yish holatlarini tanqid qilgan. Uning fikricha, millat taraqqiyoti uchun turli qatlam va guruhlar o‘zaro hamkorlik qilishi, umumiy maqsad yo‘lida birlashishi lozim.

“Haq olinur, berilmas” maqolasida Behbudiy xalqning huquqiy va siyosiy ongini yuksaltirish, o‘z manfaatlarini anglash hamda muxtoriyat g‘oyalarini himoya qilish masalalarini ko‘targan. Mazkur maqola 1917-yil 13-iyulda “Hurriyat” gazetasida chop etilgani qayd etiladi.[6]

Bu yo‘nalishdagi chiqishlarida Behbudiy xalqni siyosiy voqealarga befarq bo‘lmaslikka, millat va yurt taqdiri uchun mas’uliyatni his etishga chaqiradi. Uning qarashlarida milliy birlik taraqqiyotning zarur sharti sifatida talqin qilinadi.

[5]Mahmudxo‘ja Behbudiy. “Yoshlarg‘a murojaat” // Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 423-bet.

[6]Mahmudxo‘ja Behbudiy. “Haq olinur, berilmas” // Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 497-bet.

Publitsistik faoliyati va matbuotdagi o‘rni

Mahmudxo‘ja Behbudiy matbuotning jamiyat hayotidagi kuchini chuqur anglagan. U gazeta va jurnallar xalqni xabardor qilish, muammolarni muhokamaga olib chiqish, ma’rifat tarqatish va jamoatchilik fikrini shakllantirishning samarali vositasi ekanini tushungan.

1913-yil aprel oyida Behbudiy “Samarqand” gazetasini nashr eta boshladi. Shu yilning 20-avgustida esa “Oyina” jurnalining ilk soni chop etildi. “Oyina”da siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, diniy va adabiy masalalarga oid maqolalar e’lon qilingan. Jurnal til, tarix, milliy o‘zlik, ta’lim va adabiyotga doir munozaralar uchun ham muhim maydon bo‘lgan.

Behbudiy matbuot orqali faqat axborot yetkazishni emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga, voqea-hodisalarning sabablarini tahlil qilishga va xulosa chiqarishga undashni maqsad qilgan. Shu jihatdan uning publitsistikasi ma’rifiy vazifa bilan birga tanqidiy-jamoatchilik vazifasini ham bajargan.

Adabiy-tanqidiy qarashlari va teatrning ahamiyati

Behbudiy tanqidiy maqolalarining muhim qismi adabiyot, teatr va san’at masalalariga bag‘ishlangan. “Tanqid – saralamoqdir”, “Tiyotr”, “Tiyotr nadur”, “Tiyotr, musiqiy, she’r” kabi maqolalarida u adabiy tanqid, teatrning vazifasi va san’atning jamiyat hayotidagi o‘rni haqida fikr bildirgan. Bu maqolalarda tanqidning vazifasi asar yoki hodisani xolis baholash, uning yutuq va kamchiliklarini aniqlash hamda badiiy saviyani oshirish ekani ilgari suriladi.[7]

Behbudiy teatrni xalq uchun o‘ziga xos tarbiya maktabi deb bilgan. Uning fikricha, sahna asarlari orqali jamiyatdagi illatlarni ko‘rsatish, tomoshabinni hayot haqida o‘ylashga undash va ma’naviy xulosa chiqarishga yordam berish mumkin.

Bu qarash uning “Padarkush yoxud o‘qimagan bolaning holi” dramasida yaqqol namoyon bo‘ladi. Asarda ta’lim va tarbiyaning yetishmasligi, ota-onaning farzand

[7]Shu manba. – 47–48-betlar.

kelajagiga beparvoligi hamda jaholatning ayanchli oqibatlari tasvirlangan. Drama 1911-yilda yozilgan, 1913-yilda alohida kitob holida nashr etilgan va 1914-yil 15-yanvarda Samarqandda sahnalashtirilgan.[8]

“Padarkush”da muallif oilaviy fojia misolida kengroq ijtimoiy muammoni ko‘rsatadi: ilm va tarbiyadan uzoq qolgan jamiyat o‘z kelajagini xavf ostiga qo‘yadi. Shu sababli asar Behbudiyning tanqidiy qarashlarini badiiy shaklda ifodalagan muhim namuna hisoblanadi.

Behbudiy tanqidiy maqolalarining uslubiy xususiyatlari

Behbudiy maqolalarining muhim xususiyatlaridan biri hayotiy muammolarning aniq va ta’sirchan ifodalanishidir. Muallif mavhum mulohazalar bilan cheklanmay, xalq kundalik hayotida uchraydigan holatlarni muhokama qiladi. U o‘quvchini muammoning sabablarini anglashga va uning yechimi haqida o‘ylashga undaydi.

Ikkinchi xususiyat – tanqid va taklifning uyg‘unligidir. Behbudiy kamchiliklarni ko‘rsatish bilan birga, ularni bartaraf etish yo‘llarini ham taklif qiladi: maktablarni isloh etish, muallimlarni qo‘llab-quvvatlash, kitob va matbuotni rivojlantirish, xorijiy tillarni o‘rganish, teatr va adabiyot orqali ma’rifat tarqatish.

Uchinchi xususiyat – mavzularning kengligidir. Uning publitsistik merosida ma’rifiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy, adabiy-tanqidiy va sayohat mavzulari uchraydi. Bu hol Behbudiyning jamiyat hayotiga bir tomonlama emas, balki ko‘p qirrali yondashganini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi xususiyat – milliy manfaat va umuminsoniy taraqqiyot g‘oyalarining birligi. Behbudiy milliy til, tarix va o‘zlikni qadrlagan holda, boshqa xalqlarning ilm-fani va tajribasini o‘rganishni ham zarur deb bilgan.

Behbudiy merosining bugungi kundagi ahamiyati

Mahmudxo‘ja Behbudiyning tanqidiy maqolalarida ilgari surilgan ta’lim sifati, yoshlar tarbiyasi, kitobxonlik, xorijiy tillarni o‘rganish, milliy birlik va jamiyat oldidagi

[8]Shu manba. – 5-bet.

mas’uliyat kabi g‘oyalar bugungi kunda ham ahamiyatlidir. Zamonaviy jamiyatda bilimli, mustaqil fikrlaydigan, yangilikka ochiq va o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his qiladigan avlodni tarbiyalash muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Behbudiy merosi yoshlarni faqat tayyor bilimlarni egallashga emas, balki savol berishga, izlanishga, o‘z fikrini asoslashga va jamiyat hayotida faol bo‘lishga undaydi. Uning matbuot haqidagi qarashlari esa axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli manbalarga murojaat etish va jamoatchilik oldidagi mas’uliyatni anglash zarurligini eslatadi.

Shu ma’noda, Behbudiy asarlarini o‘rganish tarixiy xotirani mustahkamlash bilan birga, bugungi yosh avlodning ma’naviy dunyoqarashini boyitishga ham xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo‘ja Behbudiyning tanqidiy maqolalari o‘zbek milliy uyg‘onish davri publitsistikasining muhim qismini tashkil etadi. Uning maqolalarida savodsizlik, jaholat, ta’lim tizimidagi kamchiliklar, ijtimoiy befarqlik, milliy tarqoqlik va yoshlar tarbiyasiga oid masalalar keng yoritilgan.

Behbudiy tanqidni jamiyatni isloh qilish vositasi sifatida qo‘llagan. U mavjud muammolarni ko‘rsatish bilan birga, ularning yechimini ilm-ma’rifat, zamonaviy ta’lim, matbuot, teatr, til o‘rganish va milliy birlikda ko‘rgan. Uning publitsistik merosi o‘zbek matbuoti va adabiy tanqidining shakllanishiga munosib hissa qo‘shgan.

Adibning hayoti va ijodi bugungi avlodga ilm olish, millat ravnaqi uchun xizmat qilish, jamiyat muammolariga befarq bo‘lmaslik va kelajak oldidagi mas’uliyatni his etish zarurligini uqtiradi. Shu bois Behbudiyning tanqidiy maqolalarini chuqur o‘rganish tarixiy va adabiy ahamiyat bilan bir qatorda, katta tarbiyaviy qiymatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy, Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

2. Behbudiy, Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

3. “Mahmudxo‘ja Behbudiy ilmiy-adabiy merosini o‘rganishning dolzarb masalalari” mavzusidagi davra suhbati materiallari. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2025.

4. Jamolova, Dilnoza. “Mahmudxo‘ja Behbudiy” // O‘zbekiston akademiyasi elektron ma’rifiy portali. https://uzbekacademy.uz/oz/article/2026/07/14/mahmudxoja-behbudiy.

5. Qosimov, Begali. Milliy uyg‘onish. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.